

УДК 94:314.15.045(477)«1914/1918»

В. І. Адамовський

ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ ОЗНАКАМИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджується процес депортації німецького населення, громадяни інших національностей в першу чергу євреїв, що проживали на території України, яких звинувачували в шпигунстві, поширенні пораженьських настроїв серед населення в роки Першої світової війни. Розглядається зростання антинімецьких настроїв у Російській імперії в цілому і в Україні зокрема.

Аналізується ряд законодавчих і нормативних актів, що обмежували права поселенців, перешкоджали нормальному функціонуванню їх господарств, промислових підприємств, торговельних закладів, у зв'язку з переорієнтацією зовнішньополітичного курсу Росії на Англію та Францію.

Зазначається, що з початком Першої світової війни німецькі поселенці, громадяни інших національностей, піддані Німеччини та Австро-Угорщини розглядалися, як потенційні супротивники Російської імперії. Депортації німецького населення в роки Першої світової війни, викликані цим еміграційні настрої, завадали серйозної шкоди економіці, науці, освіті, культурі як Російської імперії в цілому, так і України зокрема. Були порушені деякі технологічні процеси у сільськогосподарському машинобудуванні, виробництві лаку та фарби, необхідних компонентів для хімічної промисловості, зруйновано торговельні інфраструктури.

Встановлено, що практика депортацій у роки Першої світової війни була характерною для всіх протидіючих сторін. Царський уряд Росії попри всі застереження інтернував і депортував німецьких громадян, які перебували в прикордонній зоні. У свою чергу Німеччина виселяла громадян російської, української та білоруської національностей, які нібито могли впливати на наявні військові події. Депортації торкнулися не лише німців, а й представників інших народів, які мали німецьке підданство, зокрема чехів, поляків, євреїв, які лише формально зберігали німецьке або австрійське підданство. Було визначено пункти концентрації для висланих: русин, чехів і сербів австро-угорського підданства, німців, угорців та австрійських німців.

Доведено, що в період Першої світової війни здійснювались депортації й інших малих народів, що проживали на території України, в тому числі громадян єврейської національності. Опубліковані документи свідчать, що антиєврейські настрої штучно підігрівалися урядом Російської імперії. Поширювалася інформація про те, що євреї, крім злочинної агітації у військах та великих промислових і заводських центрах імперії, підбурювань до страйків, обрали ще два важливих фактори – штучне подорожчання предметів першої необхідності і зникнення з обігу дзвінкової монети.

У ході бойових дій і в період окупації Галичини російськими військами, імперським урядом здійснювались депортації українського населення, яке здебільшого вивозилось до північних районів Росії.

Незважаючи на те, що депортації і репресії в 1917 році пішли на спад, становище німців в Україні, які підтримували окупаційні війська, залишалось ще досить складним, оскільки їх позиція викликала граничне невдоволення корінного населення.

Ключові слова: депортація, німецьке населення, піддані, окупаційні війська, Перша світова війна, шпигунство, прикордонна зона, Російська імперія.

XX століття увібрало в себе чимало, як яскравих, вікопомних подій, так і сповнених людською трагедією сторінок, взяло свій початок в умовах загострення політичних, економічних проблем, надзвичайно складної і суперечливої ситуації на міжнародній арені. Напруження на європейському континенті й у світі в цілому посилювало передчуття масштабного військового конфлікту, в який тією чи іншою мірою втягувалися провідні світові держави.

Початок Першої світової війни трагічно відбився на долі багатьох народів, які у складі Російської імперії тривалий час проживали на території України, внесли в її історію і культуру значний доробок. Насамперед це торкнулося німців, які вважали обжиті десятиліттями території Росії своєю другою Батьківщиною.

Найбільш широкою була німецька колонізація у XVIII столітті. У своїх працях дослідники наводять цікавий факт, що вихідцями Верхньоавстрійського Залуцкамергута вже на початку XVIII століття було засновано поселення Німецька Мокра, що стало значним імпульсом для налагодження економіки і культури.

Активно і послідовно заселялися Волинська губернія, створена в 1797 році відповідно до указу Павла I. І хоча перші німецькі купці, ремісники, селяни з'являються тут у XIII столітті, найбільш масовий характер німецька колонізація набуває у другій половині XVIII століття.

Характеризуючи німецьку колонізацію на Україні, М. Костюк та Д. Нойтац відзначали, що її специфіка на Волині «... полягала в тому, що вона була ініційована не російським урядом, а місцевими землевласниками, що гостро відчували недостаток робочої сили. Не висока щільність населення, великі площі неосвоєних в північній частині губернії земель, низька орендна плата створювали колоністам більш вигідні умови для ведення ефективного сільськогосподарського виробництва ніж в Пруссії та Царстві Польському» [4, с.379-396].

Німецькі поселення на Буковині з'явилися ще в період середньовіччя і значною кількістю зростали після її входження до складу Австрії згідно договору від 5 липня 1775 року. Глава військової адміністрації Буковини генерал Енценберг у 1779 році в рапорті галицькому генеральному командуванню писав, що для розвитку землеробства на буковинській землі необхідні «німецькі робочі руки» та «німецький спосіб господарювання», а край такий великий, що міг би прийняти 18 тисяч чоловік.

За реальної підтримки в кінці XVIII – першій половині XIX століття формується кілька потоків еміграції, масштаби якої засвідчили статистичні відомості на 1869 рік, коли в регіоні проживало біля 40 тисяч німців, більшість яких – у сільській місцевості. Німці-городяни проживали здебільшого у Чернівцях [9, с.263-278].

Новий етап розширення колонізації пов'язаний з діяльністю російської імператриці Єлизавети Петрівни, уряд якої 2 травня 1759 року визнав за необхідне створити всі умови для облаштування колоністів [10, с.75]. Цій меті служили й інші законодавчі та нормативні акти, які відкривали для новоприбулих німецьких родин широке коло діяльності.

Поселення німецьких колоністів стали важливою частиною російської економіки. У 1914 році на 12 млн. десятин землі їх проживало більше 2,1 млн. Ці господарства вигідно відрізнялися якістю агрообробки, а за чисельністю грамотних поселенці в 5-6 разів перевершували корінне населення України [6, с.42].

Подібний спосіб життя складався в німецьких колоніях на території України протягом тривалого часу, незважаючи на їх релігійні уподобання. Підтвердження цього знаходимо в офіційній записці, опублікованій в «Журнале Министерства государственных имуществ» за 1841 рік. «Вїжджаючи в колонії менонітів, – зазначалося в ній, – почуваш себе немовби переселеним в інший край. Поселення розташовані правильно, з достатніми інтервалами; попереду поміж будинками, а також за будинками знаходяться фруктові садочки, а поблизу поселень – значні лісові насадження, досить вдало вирощені. Будинки переважно кам'яні, але трапляється багато і дерев'яних із цегли – сирцю; нині (у 1840 році) меноніти прийняли рішення взагалі дерев'яних будинків не споруджувати, бо вони і менш міцні, та й в краї обмаль лісового матеріалу. Інтер'єри будинків дуже вдалі і зручні, кімнати чисті і красиві. У побуті менонітів у всьому відчувається достаток; бідних у них немає; майже всі живуть у достатку, багатих за селянським розумінням є чимало, а прибуток деяких досягає від 15 до 20 тис. крб. сріблом річних». Згідно з запискою, «колонії менонітів у Таврійській губернії є, так би мовити, великою дослідною фермою і зразковим господарством, в якому все розвивається і поліпшується; вони користуються всіма нововведеннями для поліпшення існуючого порядку, якщо у діловому обговоренні визнають ці нововведення корисними і вдалими до застосування. У них всі галузі господарства однаково добрі – землеробство, тваринництво, вівчарство, лісове господарство, садівництво, бджільництво і ремесла» [5, с.20].

Проживши тривалий час на території Російської імперії, німецьке населення хоча і зберегло певні традиції в релігії, культурі, освіті, однак повністю втратило зв'язки з своєю історичною Батьківщиною, пов'язало свою долю з територією, у розвиток якої вкладало свій розум, талант, працю.

Повністю і беззастережно відкинувши цей факт, Російська імперія, вступаючи в Першу світову війну, розглядала наскрізь

обрусіле німецьке населення як потенційного зрадника, можливого союзника німецьких військ. Саме на цьому тлі і зародилася ідея масових депортацій німецького населення, позбавлення його громадянських і майнових прав.

Щоправда ця ідея сама по собі не була новою. Вона потрапила на благодатний ґрунт, закладений ще в другій половині XIX століття. Боротьба з так званим німецьким засиллям стала однією з провідних тем в колах русофілів, практично не сходилла зі шпальт їх періодичних видань. Масова імміграція німців на територію Волині, в інші регіони, їх концентрація в прикордонних районах обумовила в 1871 році звернення Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора до міністра внутрішніх справ, в якому подібні тенденції розглядалися в досить тривожному світлі. Як наслідок, було прийнято у 80-х роках XX століття ряд обмежувальних законів, що стосувалися німецької імміграції. Так, нормативний акт від 1 листопада 1886 року надавав право вирішення питань пов'язаних з видачею свідоцтв на покупку земель генерал-губернатору Південно-Західного краю, що значною мірою ускладнило отримання цих документів німцями [5, с.34]. Закон від 14 березня 1887 року забороняв іноземним підданам отримувати права власності на нерухоме майно в західних та північно-західних губерніях [5, с.45]. Закон від 15 червня 1888 року вводив правила «Про влаштування побуту в губерніях Київській, Подільській і Волинській», які значно обмежили права колоністів [5, с.46].

Жорсткий характер носило положення про встановлення тимчасових правил стосовно поселення у Волинській губернії осіб неросійського походження, схвалене 14 березня 1892 року. Хоча цілий ряд законодавчих і нормативних актів був скасований, вони не могли не посягти в середовищі німецького населення певних сумнівів, настороженості.

У зв'язку з цим посилювались еміграційні настрої, особливо серед німців Волині. У 1894 році близько 30 тис. з них емігрували до Бразилії та Північної Америки, в 1903-1914 роках близько 30 тис. чол. – до Німеччини тощо, причому кількість емігрантів рік у рік зростала [4, с.395-396].

Принагідно слід відзначити, що у громадсько-політичних колах суспільства не було однозначної думки щодо застосування жорстких репресивних заходів стосовно німецького населення. Наприклад, не знайшов підтримки Державної Думи законопроект, який забороняв німецьким поселенцям купувати нові землі в Південно-Західному краї, передавати землю у спадщину не по прямій лінії та законопроект «Про захист російського землеволодіння» підготовлений міністром внутрішніх справ О.О. Макаровим [9, с.268].

Неоднозначною була реакція провідних російських політиків на вказані документи. Наприклад, О.І. Гучков вважав їх «шкідливими і непотрібними», що вплинуло на розгортання дебатів з цього приводу.

На жаль, широко проголошені декларації далеко не завжди відповідали реальній практиці. Інакше як можна пояснити переселення в цей період кількох тисяч німців з європейської частини Російської імперії до Поволжя, Сибіру, Середньої Азії [11, с.66].

Мине небагато часу і напередодні та з початком Першої світової війни відхилені положення займуть чільне місце в законодавчих і нормативних актах Російської імперії. Репресії, інакше їх не можна назвати, проти німецького населення увібрали в себе цілий комплекс заходів, здійснюваних на державному рівні. Серед них: заборона всіх німецьких громадських організацій, німецькомовних видань, прилюдного спілкування німецькою мовою, ліквідація німецької топоніміки в районах компактного проживання, експропріація земельних володінь в західних і кавказьких губерніях [3, с.63], та найбільш відчутними, нічим не виправданими і принизливими, стали масові депортації німецького населення з різних регіонів Російської імперії в тому числі України. Навіть тоді, коли вони сором'язливо іменувалися «евакуацією».

Арешти і вислання підданих Німеччини та Австро-Угорщини розпочалися ще до оголошення війни – в ніч на 18 липня 1914 року [7, с.33].

Принизливою і не виправданою була кампанія надання австрійському населенню російського громадянства, що розгорнулася в 1914 – на початку 1915 років. Населення було змушене збирати численні документи, які свідчили про їх лояльність до політики Російської імперії, можливість і здатність захищати її інтереси на різних рівнях. Причому, далеко не кожний з них отримував довідку про те що «названий іноземець, як такий, що народився в Росії та проживав в ній безперервно 50 років і повністю звик до умов і звичаїв російського життя, повністю є достойним отримати права російського підданства за своїм щирим переконанням, а не вигодою» [11, с.66]. Варто зазначити, що такі довідки видавалися в досить обмеженому порядку, та й мали вони відносний характер, оскільки на них не зважало військове відомство, маючи свою точку зору. Так начальник штабу Верховного головнокомандуючого М.М. Янушкевич у секретному листі до товариша міністра внутрішніх справ А.Ф. Джунковського вимагав вжити жорстких заходів проти німецьких підданих, аргументуючи їх лояльність лише удаваною [6, с.42].

Однак, вжитих на початковому етапі Першої світової війни заходів військовому відомству здавалося явно недостатньо. 17 та 21 жовтня 1914 року Рада Міністрів Росії розглянула питання про ліквідацію німецької власності в Росії і застосування репресивних заходів стосовно німців і австрійців на всьому просторі імперії [6, с.42]. При цьому Рада Міністрів висловила протиположні конфіскації майна німців, а в питанні про депортації запропонувала не зачіпати німців-колоністів, німецьких підданих, що народились в Росії і жили в ній 25 і більше років, вчителів і викладачів з 25-річним стажем, а також тих хто має найближчих родичів в російській армії [6, с.40]. Подібними заходами Ради Міністрів

був невдоволений Великий князь Микола Миколайович, який в 1914 році перебував на посаді Верховного головнокомандуючого, зажадавши від І.А. Горемікіна надання особисто йому повноважень по депортаціях з прикордонних губерній, а з інших регіонів – МВС [1, с.656-670]. Уже на початку листопада, без будь-яких законодавчих і нормативних актів, під тиском військової влади розпочалась депортація населення [6, с.42].

У першу чергу, це торкнулося Прибалтійського регіону Російської імперії, однак дуже швидко депортації розповсюдилися на всі більш-менш прилеглі до військових дій райони. Вже 26 листопада 1914 році Головний начальник Одеського військового округу М.І. Ебелов повідомляв начальника штабу Верховного головнокомандуючого М.М. Янушкевича про те, що «колонії ці (йдеться про німецькі колонії – авт.), не зважаючи на своє існування вже більше століття, живуть настільки відособлено від корінного російського населення, що в загальній своїй сукупності на всьому просторі наших південних губерній є готовою базою для німецького вторгнення». У свою чергу князь С. Монсир'єл твердив: «Створена міцна база для німецького вторгнення, є база для того, щоб німецькі війська ніякою мірою не відчували відсутності ні в продовольстві, ні в фуражі та зустріли в разі необхідності теплий, райдушний і доброзичливий прийом населенням» [6, с.39].

Активно депортувалось німецьке населення в Царстві Польському з початку січня 1915 року. Ще в грудні 1914 року генерал М.В. Рузький звернувся до начальника штабу Верховного головнокомандуючого з пропозицією про виселення з Привіслянського краю німців-колоністів. Він вважав доцільним: «по-перше – виселяти лише чоловіче населення у віці 15 і більше років; по-друге – виселяти лише сільське населення, не розповсюджуючи виселення на міське; по-третє – тих що перебував на державній і громадській службі, не виселяти; по-четверте – осіб, що підозрюються у щонайменшій неблагонадійності до влади виселяти, незважаючи на вік, стать, місце проживання чи службове та громадське становище» [6, с.42]. Але згодом, поданий генералом В.Р. Джунковським дозвіл давав можливість депортувати німців в усі губернії, крім тих що перебувають на військовому стані.

У 1914 році депортації німецького населення охопили більше 30 тис. чоловік і відбувалися у край скрутних умовах: їх відправляли у вагонах третього класу, під охороною, за власний рахунок. Частина депортованих під час переїзду до нового місця проживання померла або отримала низку невиліковних хвороб. Спроби місцевих воєначальників дещо лібералізувати цей процес нашоувхувались на серйозну протидію центрального військового командування. Нетривалою і малопродуктивною була діяльність спеціальної комісії для визначення лояльності німецьких громадян, яка працювала у Варшаві з 22 січня 1915 року по 2 лютого 1915 року під головуванням П.Н. Єнгалічова. Її рішення повністю ігнорували всі наявні на той час інституції. Практично зневажаючи їх варшавський генерал-губернатор Н.В. Граве [11, с.66].

Більш того, знаходились не лише прибічники цих прийнятих непопулярних рішень, а й ті, хто був готовий йти далі в процесі «нейтралізації німецького національного елемента». До останніх належав Командуючий Південно-Західним фронтом генерал М.Ю. Іванов, який 2 лютого 1915 року в котре порушив питання про виселення німців-городян та введення на два місяці відстрочки для «вирішення сумнівів стосовно німецької національності колоніста» [6, с.38].

Наявні архівні документи, оприлюднені публікації, зокрема С.Г. Нелиповича, яскраво свідчать про те, що депортації німецького населення досягали не лише своїх граничних меж, а й інколи суперечили здоровому глузду. 12 липня 1915 року вже згадуваний Н.Н. Янушкевич наказав начальникам Київського та Одеського військових округів, генералам В.І. Троцькому та М.І. Ебелову «виселити у найкоротший термін німецьких колоністів, що проживали у прикордонних губерніях названих військових округів» з метою ліквідації «готової бази для німецького нашествия». На спроби В.І. Троцького довідатись чи йде мова про виселення російських підданих, в тому числі православних, М.М. Янушкевич рішуче і категорично відповів: «Православні вже не німці... Треба всю німецьку пакість звільнити, і без ніжностей гонити їх, як скотину» [6, с.40].

Масові депортації німецького населення супроводжувалися акціями, які не мали своїх аналогів у світовій історії. Наказ командуючого арміями Південно-Західного фронту в червні 1915 року передбачав взяття з числа німців-колоністів заручників переважно з вчителів та пасторів, ув'язнивши їх до кінця війни [6, с.40].

Не менш жорстким виглядало рішення Особливої наради при Ставці Верховного головнокомандування 23 червня 1915 року було прийнято рішення такого змісту: «Німці-колоністи, що володіють в сільських місцевостях землею чи іншим нерухомим майном, а також безземельні, але приписані до товариств колоністів, хоча б вони і проживали в містах, підлягають обов'язковому виселенню за власний рахунок в місця поза театром війни. Райони, з яких німці-колоністи підлягають виселенню, визначаються головнокомандуючими арміями фронту, яким за узгодженням з міністром внутрішніх справ визначаються також і губернії для їх вигнання. Терміни виселення, а також інші подробиці справи встановлюються певним чином головнокомандуючим, від якого залежать повноваження з цього питання, передати Головному начальнику постачання армії фронту. Від обов'язкового виселення звільняються благонадійні дружини і матері колоністів, які служать в діючій армії, а також їх діти. Нерухоме майно колоністів передається у відання Головного управління землевлаштування і землеробства. Причому залежно від умов, до експлуатації його можуть бути залучені біженці з очищених військами місцевостей» [6, с.41].

За розпорядженням командуючого Південно-Західним фронтом реалізація затверджених рішень мала розпочатися 24 червня 1915 року і пройти у три основних етапи:

I. Ковель – Рівне – Шепетівка – Старокостянтинів – Жмеринка – Могилів-Подільський;

II. Мозир – Овруч – Житомир – Козятин – Умань;

III. До кінця липня планувалося виселення всіх німецьких колоністів, що проживали західніше Дніпра [6, с.40-41].

У справі, зініційованій військовим командуванням і підтриманій в Петербурзі, не обходилося і без перегинів. Наприклад, 28 липня 1915 року Чернігівський губернатор Балговуд запропонував виселити з Борзненського, Конотопського, Новгород Сіверського, Сурожського повітів понад 6 тисяч німецьких колоністів, які проживали тут з другої половини XVIII століття [6, с.42].

Всього в 1915-1916 роках із західних районів було депортовано в Поволжя, Приуралля, на Кавказ, до Сибіру та інші регіони близько 200 тис. німців, в тому числі 150 тис. німців Волині. Майже 500 волинських колоній припинили своє існування [1, с.672].

Депортоване населення здебільш розміщувалося в Пермі, Вятці, Вологді, Тобольську, Акмолинську [6, с.42]. У числі депортованих найбільшу групу складали особи похилого віку та діти, які значно переважали відсоток чоловіків і жінок у віці від 18 до 60 років [11, с.66].

Масові депортації німецького населення, інші репресивні заходи негативно відбивалися на становищі економіки. Так влітку 1915 року, за розпорядженням київського губернатора з губернії було виселено 10 тис. німецьких поселенців, у Києві почала діяти комісія для обстеження торгово-промислових підприємств та нерухомого майна, до яких «мають відношення піддані ворожих Росії держав». Очолив її начальник відділення казенної палати П.Г. Гаврик, членами були представники акцизного відомства, поліції, податкові інспектори. У березні 1916 року ця комісія секвеструвала 11 торгово-промислових підприємств Голова комісії доповів, що «залишилися ще необстеженими близько двадцяти торгово-промислових підприємств, переважно дрібних, а також нерухомого майна в кількості близько десяти. З них, згідно з даними, які комісія має в своєму розпорядженні, можна припустити, що секвестром буде охоплено в цілому не менше половини торгово-промислових підприємств та нерухомого майна, які залишилися ще не обстеженими». Далі в доповідній записці говорилося, що «німецькі і австрійські піддані частково до війни, а частково вже після оголошення війни вжили і посилено вживають заходів до приховування свого майна», що виявляються «в фіктивній передачі права власності на майно іншим особам, у більшості випадків родичам або близьким, які є підданими воюючих країн, «володіють в містах і містечках Київської губернії нерухомим майном, мають надзвичайно великий вплив на економічний устрій міського життя». Окрім володіння нерухомим майном, «більшість з них були в той самий час представниками великих капіталів і торгово-промислових підприємств». Тому «будучи озброєними цими двома силами, вони, природно, мали цілковиту можливість

так чи інакше спрямовувати економічне життя міст». У Києві було накладено секвестр на такі підприємства німецьких підданих: механічний завод братів Е. і К. Швейсгут у м. Ржищів, магазин електротехнічних товарів Р.Р. Гейне (вул. Фундуклівська, 8), фабрика фарб Б. Міллера (вул. Жиянська, 36, фірма «Р. Вольф, Магдебург-Букау»), дві садиби Є. Торклера по Катерининській вулиці, 12 та Виноградній, 16, а також його магазин на Хрещатику, фірма А. Шлейзінгера, магазин піаніно і роялів Г. Мекленбурга (вул. Фундуклівська, 34) та ін. У відання Київсько-Подільського управління землеробства і державного майна передавалися п'ять садиб В. Детерінга по вул. Хрещатик, 48, В. Васильківській, 60 та 16 і Кирилівській, 74; київське відділення акціонерного товариства «Сіменс-Шуккерт», київське відділення акціонерного товариства «Сіменс і Гальске», садиба Р. Коммереля по вул. Ярославській, 53, садиба Г.А. Лангвілля, 44, склад акціонерного товариства Жирардівських мануфактур (Хрещатик, 20), магазин «Загальної компанії електрики» (Прорізна, 17) та інші об'єкти [5, с.103-107].

Депортації торкнулися не тільки німців, а й представників інших народів, які в силу тих чи інших причин мали німецьке підданство, зокрема чехів, поляків, євреїв, які лише формально зберігали німецьке або австрійське підданство. 27 липня 1914 року Верховний головнокомандуючий, Великий князь Микола Миколайович наказав виселити за Волгу «іноземних підданих, які викликають підозру», але рекомендував застосовувати ці заходи з особливою обережністю. У смузі Південно-Західного фронту на території Київського військового округу були визначені пункти концентрації для висланих: русин, чехів і сербів австроугорського підданства; з Волині – Житомир, з Поділля – Вінниця, а для німців, угорців та австрійських німців – Київ. 31 липня 1914 року з незначними корективами наказ продублював головний начальник постачання армій Південно-Західного фронту генерал від інфантерії А.Р. Забелін [7, с.33].

На початку 1917 року масові репресії і депортації проти німецького населення, громадян інших національностей – підданих Німеччини – пішли на спад. Очевидно, основну роль в цьому відіграло те, що основні етапи депортацій були практично реалізовані.

Укладення в березні 1918 року Брестського мирного договору, окупація України німецькими військами, підтримка останніми монархічного режиму гетьмана П. Скоропадського, вселило в німецьких поселенців надію на стабілізацію їх становища. Саме цим пояснюється їх прагнення забезпечити окупаційні війська продовольством, фуражем, підписка на німецькі військові позики, створення власних загонів самооборони. Подібні кроки викликали невдоволення українських селян, призводили до кривавих конфліктів.

У період Першої світової війни здійснювались депортації інших малих народів, що проживали на території України, в тому числі громадян єврейської національності. Опубліковані останнім часом документи свідчать, що антиєврейські настрої штучно підігрівалися урядом Російської імперії. Щоб переконатися в цьому,

достатньо звернутися до циркуляру, підписаного виконуючим обов'язки директора Департаменту поліції К. Кафафовим 9 січня 1916 року і направленою губернаторам, градоначальникам, начальникам губернських жандармських управлінь. У ньому серед іншого говорилося: «За отриманими в департаменті поліції відомостями, євреї через чисельні підпільні організації в цей час посилено зайняті революційною пропагандою. З метою збудження загального незадоволення в Росії, вони, крім злочинної агітації у військах та великих промислових і заводських центрах імперії, а також і підбурювань до страйків, обрали ще два важливих фактори – штучне подорожчання предметів першої необхідності і зникнення з обігу дзвінкової монети. Революціонери та їх натхненники – євреї, а також таємні прибічники Німеччини прагнуть викликати загальне невдоволення і протест проти війни шляхом голоду і надмірного подорожчання життєво важливих продуктів» [2, с.5].

Відомий єврейський етнограф С. Анський в своєму листі з фронту від 3 липня 1916 року письменнику Ф. Сологубу та його дружині Н. Чоботаревській навів приклади депортації єврейського населення. Лише з містечка Садова Вишня поблизу Яворова було виселено близько 150 євреїв [2, с.6].

Після вступу російських військ в Галичину у вересні 1914 року розпочалася політика жорстокого тиску, русифікація освіти, органів друку принесли їм лише розчарування. Історик С. Томашівський писав: «Ще в Галичині гудуть гармати, ще не вся вона в московських руках, а се, що є, далеко ще не забезпечене, а вже гарячково ведеться «організаційна» робота російського уряду, робота обчислена не на потребу хвилі, а далекої будучини. А все вістря «перестрою» обернене лише против української мови, української школи, української церкви [...]. Вивезення та інтернування галицького митрополита гр. Шептицького і цілих сотень найвизначніших українців у глибину Росії, насильна заміна греко-католицьких церков на православні, закриття всіх українських шкіл, товариств й інститутів, заборона всіх українських часописів і книжок, витиснення української мови з публічного ужитку аж до написів на склепах і приватних оповісток на мурах» [8, с.126].

Д. Дорошенко, характеризуючи ставлення російсько-імперського уряду до українців в Галичині, до українського народу зазначав: «Коли київські відділи і тюрми переповнилися вивезеними галичанами, серед яких були професори університету, поважні старі священники, інтелігенти всіх професій, жінки, діти, селяни, гірські гуцули, коли ми побачили, що всі вони вихоплені з хати знеацька, без грошей, часто-густо напіводягнені, залякані до смерті, і що їх везуть до Томської, Іркутської, Архангельської й Астраханської губерній, без засобів на існування, невідомо на яку долю і на який час, відтоді ми, київські українці, збагнули як слід, що таке являє собою «освободительна» війна і яку долю готують нашому народові її подібні наслідки» [8, с.138].

Щодо кількості депортованих українців з території Галичини, на жаль, до сьогодні немає одностайної думки. Тимчасовий вій-

ськовий генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський стверджував, що упродовж 1914-1915 років з Галичини було вислано 1962 особи й переселено до східних районів 2364 громадянина. Іншої точки зору дотримувався Комітет допомоги українцям-виселенцям при Центральній Раді, який на жовтень 1917 року зареєстрував в Сибіру та Центральній Росії 12 тис. переселенців. Крім того, близько тисячі адміністративно висланих з Галичини перебували у Києві та його округах.

У зв'язку з цим більш реальними здаються підрахунки О. Рубльова, який вказує, що в досліджуваний час з території регіону було виселено 13 тис. осіб [8, с.132].

Отже, в другій половині XIX століття відбулася переорієнтація зовнішньополітичного курсу Росії на Англію та Францію. Було прийнято ряд законодавчих актів, що обмежували права поселенців, перешкождали нормальному функціонуванню їх господарств, промислових підприємств, торгівельних закладів. Депортації торкнулися й інших народів, що проживали на території України.

З початком Першої світової війни німецькі поселенці розглядалися як потенційні супротивники Російської імперії. Еміграційні настрої німецького населення завдали серйозної шкоди економіці, науці, освіті, культурі як Російської імперії в цілому, так і України зокрема.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айсфельд А. Немцы России : энциклопедия / А. Айсфельд, В. Бруль. – Т.1. – М. : [б. и.], 2002. – 763 с.
2. Антокольский В. Российские евреи в годы революций и войн (1917-1920 гг.). / Владимир Антокольский // Педагогический альманах. – СПб., 1999. – 27 с.
3. Герман А. Немцы России / А. Герман – Т.1. – М, 2001. – 287 с.
4. Костюк Н. Волинські німці / Н. Костюк, Д. Нойтац // Немцы России : энциклопедия. – Т.1. – М. : [б. в.] 1999. – 682 с.
5. Кулинич І.М. Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І.М. Кулинич, Н.В. Кривець – К. : Інститут історії України НАН України, 1995. – 158 с.
6. Нелипович С. Г. «Немецкую пакость уволить и без нежностей...». Депортации в России 1914-1918 гг. / С.Г. Нелипович // Военно-исторический журнал. – № 1. – 51 с.
7. Нелипович С.Г. «Репрессии против подданных центральных держав» / С.Г. Нелипович // Военно-исторический журнал. – 1996. – № 6. – 57 с.
8. Рубльов О. Від підданих Австрії до громадян України: галицька українська інтелігенція та українська революція – від рецепції до участі. 1917-1921 рр. / О. Рубльов // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2003. – Вип.22-23. – 319 с.
9. Троян С. Букovina / С. Троян, В. Холодницький // Немцы России : энциклопедия. – Т.1. – М. : [б. в.] 1999. – 369 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.166, оп.15, спр.2683, арк.75.
11. Шайдуров В.Н. Первая мировая война и судьба российских немцев / В.Н. Шайдуров. – Барнаул : МРЭН, 2001. – 129 с.

**Депортации населения Украины за национальными признаками
в годы Первой мировой войны**

В статье исследуется процесс депортации немецкого населения, граждане других национальностей в первую очередь евреев, проживавших на территории Украины, которых обвиняли в шпионаже, распространении пораженческих настроений среди населения в годы Первой мировой войны. Рассматривается рост антигерманских настроений в Российской империи в целом и в Украине в частности.

Анализируется ряд законодательных и нормативных актов, ограничивающих права поселенцев, препятствовавших нормальному функционированию их хозяйств, промышленных предприятий, торговых заведений, в связи с переориентацией внешнеполитического курса России на Англию и Францию.

Отмечается, что с началом Первой мировой войны немецкие поселенцы, граждане других национальностей, подвергнуты Германии и Австро-Венгрии рассматривались, как потенциальные противники Российской империи. Депортации немецкого населения в годы Первой мировой войны, вызванные этим эмиграционные настроения, нанесли серьезный ущерб экономике, науке, образованию, культуре как Российской империи в целом, так и Украины в частности. Были нарушены некоторые технологические процессы в сельскохозяйственном машиностроении, производстве лака и краски, необходимых компонентов для химической промышленности, разрушено торговые инфраструктуры.

Установлено, что практика депортаций в годы Первой мировой войны и была характерна для всех противодействующих сторон. Царское правительство России на все предостережения интернировало и депортировало немецких граждан, находящихся в пограничной зоне. В свою очередь Германия выселяла граждан русской, украинской и белорусской национальности, которые, якобы, могли влиять на имеющиеся военные события. Депортации коснулись не только немцев, но и представителей других народов, имели немецкое подданство, в частности чехов, поляков, евреев, только формально сохраняли немецкое или австрийское подданство. Было определено пункты концентрации для высланных: русин, чехов и сербов австро-венгерского подданства, немцев, венгров и австрийских немцев.

Доказано, что в период Первой мировой войны осуществлялись депортации и других малых народов, проживавших на территории Украины, в том числе граждан еврейской национальности. Опубликованные документы свидетельствуют, что антиеврейские настроения искусственно подогревались правительством Российской империи. Распространялась информация о том, что евреи, кроме преступной агитации в войсках и крупных промышленных и заводских центрах империи, подстрекательств к забастовкам, выбрали еще два важных фактора – искусственное удорожание предметов первой необходимости и исчезновения из обращения звонковой монеты.

В ходе боевых действий и в период оккупации Галичины русскими войсками, имперским правительством осуществлялись депортации украинского населения, в основном вывозилось до северных районов России.

Несмотря на то, что депортации и репрессии в 1917 году пошли на спад, положение немцев в Украине, которые поддерживали оккупационные войска, оставалось еще достаточно сложным, поскольку их позиция вызвала предельное недовольство коренного населения.

Ключевые слова: депортация, немецкое население, подданные, оккупационные войска, Первая мировая война, шпионаж, пограничная зона, Российская империя.

V. Adamovskiy

The deportation of the population of Ukraine for national attributes during the First World War

The article explores the process of deportation of the German population, the citizens of other nations in the first place of Jews in the Ukraine, who were accused of espionage, the spread of defeatism among the population during the First World War. We consider the growth of anti-German sentiment in the Russian Empire in general and in Ukraine in particular.

Analyzed a number of laws and regulations that restrict the rights of the settlers, prevented the normal operation of their farms, industrial enterprises, commercial establishments, in connection with the reorientation of Russian foreign policy in the UK and France.

It is noted that with the beginning of the First World War, German settlers, citizens of other nationalities, subjected to Germany and Austria-Hungary were considered as potential enemies of the Russian Empire. The deportation of the German population during the First World War, emigration caused by this sentiment, caused serious damage to the economy, science, education, culture as the Russian Empire as a whole and Ukraine in particular. some technological processes in agricultural engineering, the production of varnish and paint, the necessary components for the chemical industry, destroyed trade infrastructure were violated.

It was found that the practice of deportations during the First World War and was typical of all opposing parties. Russian tsarist government interned all the warnings and deported German nationals in the border zone. In turn, Germany evicted citizens of Russian, Ukrainian and Belarusian origin who allegedly could affect the existing military events. Deportations affected not only the Germans, but also representatives of other nations, we had German citizenship, in particular Czechs, Poles, Jews, only formally retained the German or Austrian citizenship. concentration points have been identified for the deportees: Ruthenians, Czechs and Serbs, Austro-Hungarian citizenship, Germans, Hungarians and Austrian Germans.

It is proved that during the First World War were carried out deportations and other small nations living on the territory of Ukraine, including the citizens of Jewish nationality. Published documents show that anti-Jewish sentiment is artificially fuelled by the government of the Russian Empire. Disseminate information about the Jews, in addition to a criminal agitation in the armed forces and major industrial and industrial centres of the empire, incitement to strike, we chose two important factors – an artificial rise in the cost of basic necessities and disappearance from circulation coins bell.

During the fighting in Galicia during the occupation by Russian troops, the imperial government carried out the deportation of the Ukrainian population, mainly exported to the northern regions of Russia.

Despite the fact that the deportation and repression in 1917, went on the decline, the position of the Germans in Ukraine that supported

the occupying forces, was still quite difficult, because their position has caused discontent of the indigenous population limit.

Key words: *deportation, the German population, the subjects, the occupation forces, the First World War, espionage, border zone, the Russian Empire.*

Отримано: 13.10.2016

УДК 94(477.43):178.1

О. О. Вітюк

ВПЛИВ АНТИАЛКОГОЛЬНОЇ КАМПАНІЇ НА СУСПІЛЬНУ ПОВЕДІНКУ І СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРЕДДЕНЬ ТА НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті зроблено спробу проаналізувати вплив антиалкогольної урядової кампанії Російської імперії на суспільну поведінку і свідомість населення Правобережної України в переддень та на початку Першої світової війни.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю сучасних оцінок впливу і наслідків урядової новації у запровадженні так званого «сухого закону» 1914 р, що поширився територіально також і на Правобережну Україну.

Висвітлено життя населення Правобережної України у переддень та на початку Першої світової війни в контексті сприйняття, усвідомлення та реакції щодо заборони на продаж спиртних напоїв. Споживання алкогольних напоїв в Російській імперії було суттєвим традиційним фактором повсякденного життя. Запровадження алкогольного «обмеження» стало каталізатором поглиблення соціально-економічної кризи на початку війни.

Автор звернув увагу на відповідні законодавчі документи, які офіційно забороняли та обмежували безконтрольну та непорядковану торгівлю спиртними і міцними напоями. Період Першої світової війни співпав із четвертою урядовою антиалкогольною кампанією та запровадженням «сухого закону» як радикального методу тотальної заборони продажу спиртних напоїв до закінчення військових дій.

Політичний крок у прийнятті «сухого закону» 1914 р. призвів до значних втрат у фінансовому надходженні до бюджетів різних рівнів, процвітанню таємної торгівлі недоброякісними спиртними напоями, збільшення кількості продажу сурогатів, вдосконаленню та поширенню технологій самогонваріння, негативного ставлення до влади та зростання антивоєнних та антиімперських настроїв серед військових, що були призвані на фронт.

У статті автор констатує, що радикальні методи Російського уряду у прийнятті відповідних законодавчих актів були необхідними, оскільки значного поширення набула девіантна поведінка серед населення (вчинення хуліганських дій, згвалтувань, самогубств та вбивств) та її вплив на свідомість жителів. Доведено, що прийняття «сухого закону» 1914 р. мало як позитивні так і негативні наслідки. Більшість населення Правобережної України не могла зрозуміти дій влади, оскільки звичай традиційного застілля продовжували залишатись. Однак, значна кількість громадян розу-